

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dr.
İsmail Alperen BİÇER

Eskişehir Osmangazi Üni.
Türk Dili Böl.

iabicer@ogu.edu.tr

 0000-0002-2207-1083

 10.56387/ahbvedebiyat.1177567

Gönderim Tarihi: 20.09.2022

Kabul Tarihi: 19.06.2023

Alıntı: BİÇER, İ. A. (2023) "Küçük Adamın Dönüş Hayali: Orhan Kemal'de Utanç ve İntikam". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 63-73.

KÜÇÜK ADAMIN DÖNÜŞ HAYALI: ORHAN KEMAL'DE UTANÇ VE İNTİKAM

ÖZ: Toplumcu gerçekçi yazarlardan Orhan Kemal'in hikâye ve romanları 'utanç' ve 'intikam' bakımından da ele alınmaya değer metinlerdir. Betimsel analiz yönteminin kullanıldığı ve René Girard'ın 'üçgen' arzu modelinin uygulandığı bu makalede yazarın anlatma esasına dayalı edebî metinleri, utanç ve intikam kavramlarına yoğunlaşan bir dikkatle okunmakta; bu duygu biçimlerinin sebepleri ve mahiyetlerinin yanı sıra utandıran öznenin kimliği üzerinde durulmaktadır. Orhan Kemal'in inşa ettiği kurmaca dünyalarda kişiler, genellikle yoksulluklarından ve çaresizliklerinden utanırlar; bununla beraber fiziksel görünüşlerinden ve aile üyelerinin toplumsal ahlak normlarına uymayan davranışlarından utanan kişiler de görülür. Orhan Kemal'in ifadesiyle bu 'küçük' insanlar, mevcut durumu tersine çevirmek için türlü 'kurtuluş' yolları ararlar. Bu kişiler, çekip gitmeyi içinde buldukları acı verici ve gurur kırıcı durumdan kurtulmanın yolu olarak görürler. Bilhassa İstanbul'a gittiklerinde her şey tersine dönecek; kendilerini çaresiz bırakan yoksulluğu yenecekler, para ve dolayısıyla itibar kazanacaklardır. Geri geldiklerinde ise vaktiyle kendilerini utandıran ve değersiz gören arkadaşları, komşuları, toplumun her bir ferdi şaşırarak; onlar da 'intikam' almanın hazzını tadacaklardır. Ancak bu 'küçük insanların' çekip gitme istekleri, kaçış/kurtuluş planları ve muhteşem dönüşleri gerçekleşmeyen birer tasavvur, hayal olarak kalır. Ayrıca Orhan Kemal, yoksullukla mücadele eden ve bu mücadelede pek çok şey yapmak zorunda kalan insanları idealize etmez; okurun karşısına saf bir 'mağdur' çıkarmaz. Realist bir yazar olarak Orhan Kemal, karakterlerini bir birey olarak tüm yönleriyle kavrar; onların zaaflarını ve çelişkilerini okurdan gizlemez.

Anahtar Kelimeler: Roman, Hikâye, Orhan Kemal, Yoksulluk, Utanç, Utanma, Arzu, Hayal, İntikam.

THE RETURN DREAM OF PEOPLE DEEMED WORTHLESS: SHAME AND REVENGE IN ORHAN KEMAL'S WORKS

ABSTRACT: The stories and novels of Orhan Kemal, one of the socialist realist writers, are also worth considering in terms of 'shame' and 'revenge'. In this article, in which descriptive analysis method is used and René Girard's 'triangular' desire model is applied, the literary texts of the author based on narration are read with a focus on the concepts of shame and revenge. In addition to the causes and qualities of these emotional forms, the identity of the embarrassing subject is emphasized. In the fictional worlds Orhan Kemal built, people are often ashamed of their poverty and helplessness. However, there are also people who are ashamed of their physical appearance and the behaviors of family members that do not comply with social moral norms. In Orhan Kemal's words, these "little" people seek various "salvation" ways to reverse the current situation. These people see leaving as a way out of their painful and humiliating situation. Especially when they go to Istanbul, everything will turn upside down; they will overcome the poverty that makes them helpless, they will gain money and therefore reputation. When they come back, their friends, neighbors and every member of the society will be surprised, who once saw themselves as shameful and worthless; they will also taste the pleasure of taking 'revenge'. However, the desire of these 'little people' to leave, their escape/salvation plans and their magnificent return remain unrealized visions and dreams. In addition, Orhan Kemal does not idealize people who struggle with poverty and have to do many things in this struggle; it does not present a pure 'victim' to the reader. As a realist writer, Orhan Kemal comprehends all aspects of his characters as an individual; does not hide their weaknesses and contradictions from the reader.

Keywords: Orhan Kemal, Poverty, Shame, Embarrassment, Desire, Imagination, Revenge.

Giriş

“Şimdi gidiyorum ama dönüşüm muhteşem olacak.” Çoklukla filmlerde duyduğumuz bu cümleye gündelik hayatımızda da rastlamak olasıdır. Bu sözler, yaşamın kendisine ‘layık’ görüldüğü çaresizlik ve yoksulluk karşısında veya insanların kendisine yaptığı haksızlıklar karşısında hayli zaman direnen fakat sonrasında öfkeyle çekip giden birine aittir. Hışım ile söylenen bu cümle, yalnızca gidişi de ifade etmez; esasında dönüşün mahiyetini de sezdiren ‘örtük’ bir tehdittir. İnsanı bu cümleyi dile dökmeye mecbur eden, çekip gitmesine neden olan ama giderken dahi zihninde hep dönüş hayalini canlı tutan baskın duygunun ‘utanç’ olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın utanma duygusunun en eski sebebi olarak *çiplaklık* belirtilse de bu durum, elbette içinde yaşadığı sosyal organizasyonun bir parçası olan insanın ‘tek’ utanma sebebi değildir (Yılmaz, 2019: 625). Alay edilme, küçük düşürülme, hor görülme, değersiz hissettirme, görmezden gelinme, yok sayılma, dışlanma vb. gibi pek çok olumsuz davranış insanı doğal olarak utandırır, mahcup eder. Yaş, toplumsal statü ve ekonomik durum bakımından kendisinden daha üst biri tarafından ‘kasıtlı’ olarak utandırılan insan, tabiatıyla öz saygısını ve güvenini yitirir; hatta kendisini bir suç işlediği için bu acı verici muameleye maruz kalmış hisseder. Çünkü kimi araştırmacılara göre utandırma, gündelik hayatın normlarına ve birlikte yaşamının kurallarına uymayan insanlara yönelik –bilhassa iş hayatında görülen- bir cezalandırma yöntemidir (Üçer, 2020: 31).

İnsanın utanması, yalnızca aile fertleri, öğretmen, patron, amir gibi bir başkasının tavır ve davranışlarından da kaynaklanmaz; kişi bazen kendisinin yanı sıra aile üyelerinden de utanabilir. Çünkü Üçer’in de ifade ettiği gibi *utanma, başkalarının bizi nasıl gördüğü hakkındaki değerlendirmelerimiz sonucunda ortaya çıkan bir duygu hâline gelmektedir* (2020: 29). Gerçekten de kişi; kendisinin/ailenin fiziksel özelliklerinden, akademik yetersizliğinden, toplumsal ahlak normlarına uygun düşmeyen davranışlarından veya yaşam biçimlerinden, maddi durumunun kötü oluşundan utanabilir; dahası utandırılabilir. Çünkü kişi, bu tür durumların başkalarının zihninde neler uyandırdığından asla emin olamayacağı için kendince birtakım çıkarımlar yapar; bu çıkarımlarında bazen yanılabilir de. Ancak zaman zaman yüzleştiği bu yanılıklar, onu varsayımlar yapmaktan, başka bir ifadeyle söylersek ‘el âlem ne der’ diye düşünmekten alıkoynamaz.

Ağırlıklı olarak tıp, psikoloji, din, sosyoloji gibi inceleme alanı olarak insanı seçen bilimlerin üzerinde tartıştığı ve düşündüğü utanma duygusunun bir yanı sıra *patolojik*, bir yanı sıra da *insani* olduğu kabul edilir. Utanma duygusu patolojiktir: İnsanlar arasındaki ilişkiye zarar veren, onların birbirleri hakkındaki kanaatlerini olumsuz etkileyen, böylece iletişimin başarısız ya da sonuçsuz kalmasına yol açan bir histir. Utanma duygusu insanidir: Kendi etkinliğinin farkında olmadığı için utanmayı ahlaka uygun *fiziksel ve zihinsel* bir tepke/refleks olarak kabul etmek daha doğru olur (Yılmaz, 2019: 627). Utanma duygusunun ortadan kaybolduğu veya çok az görüldüğü bazı ortamlar da vardır. *Medya ve Mahrem* adlı kitapta yer verilen makalesinde S. Yılmaz, bu ortamları *tarafsız bölge* olarak nitelendirir (2012: 140). Kamusal alanlarda insanlar birbirlerine karşı büyük bir sorumluluk duymazlar. Bu türden mekânlarda insanlar, tekrar karşılaşma ihtimallerinin olmadığını veya çok az olduğunu düşündükleri için rahattır; kendilerini ‘görece’ güvende hissederler.

Utanç ile birlikte bu makalede ele alınan bir diğer kavram intikam ise en bilindik anlamıyla öç almaktır. Utandırılan veya bir haksızlığa uğrayan kişinin; haksızlığa cevap vermek istemesi, haksızlığı yapanın zarar görmesini amaçlaması ve zulmedenin cezalanmasını dilemesi intikam duygusunun, planının veya eyleminin başlıca sebeplerindedir (Basmacı, 2021: 1829). Çaresizlik ve utanç, intikam planlarının yapılmasında ve bu planlarının hayata geçirilmesinde önemli rol oynayan iki durum olarak belirir. Adaletin gecikmesi yahut istenen/beklenen niteliğe sahip olmaması intikam arzusunu pekiştirir. Kişinin zihninde kurguladığı ve uygun bir zamanda eyleme geçirmek istediği intikam planı, yalnızca fiziksel şiddet veya öldürme değildir. Nitekim ileride daha açık görülebileceği gibi mevcut durumu tersine, daha doğru bir ifadeyle lehe çevirmek; vaktiyle yaşanan yere epey zaman sonra bambaşka biri olarak ve her şeyi yoluna koymuş bir şekilde geri gelmek de kişide ‘intikam’ hissi uyandırır. Söz gelimi yoksul, çaresiz,

başarısız ve bu yüzden utanmış, çoğu zaman ise utandırılmış, değersiz görülmüş ve aşağılanmış insan, yıllar sonra büsbütün başka biri olarak eski yaşam alanına geldiğinde vaktiyle kendisini aşağılayanlardan 'intikam' almış olur. Yine sıklıkla filmlerde duymaya alışık olduğumuz bir klişe ifadeyi hatırlayalım: Bir zamanlar fakir ama gururlu bir genç vardı!

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi Üzerine

Bir duygu biçimi olarak utanç, plan/eylem olarak ise intikama dair bu kavramsal girişin ardından belirtmek gerekir ki bu makalenin inceleme alanını oluşturan Orhan Kemal'in hikâye ve romanları 'utanç' ve 'intikam' bakımından ele alınmaya değer metinlerdir. Betimsel analiz yönteminin kullanıldığı bu makalenin evreni, tabiatıyla Orhan Kemal'in kaleminden çıkan eserler; örnekleme ise utanç ve intikam duygularının fazlaca görüldüğü *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Ekmek Kavgası*, *Avare Yıllar*, *Kardeş Payı*, *Yalancı Dünya* ve *Suçlu* başlıklı metinlerdir. Adı geçen eserler başta olmak üzere yazarın anlatma esasına dayalı edebî metinleri, utanç ve intikam kavramlarına yoğunlaşan bir dikkatle okunmakta; bu duygu biçimlerinin sebepleri ve mahiyetlerinin yanı sıra utandıran öznenin kimliği üzerinde durulmaktadır.

Makalenin metodolojik zemini ise René Girard'ın *üçgen arzu modeline* dayanmaktadır. *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı eserinde Girard, anlatmaya dayalı edebî metinlerdeki 'arzu' kavramını 'ben' ve 'öteki' üzerinden ele alarak bir edebî eleştiri yöntemi geliştirir. Yazara göre, edebî metinde *özne* ile *arzulanan nesne/durum* dışında, üçgenin bir diğer köşesinde bulunan *dolayımlayıcı* vardır. Yazarın *dolayımlayıcı* olarak adlandırdığı bu varlık, öznedeki arzuyu uyandıran, arzunun oluşmasını sağlayan, çoğunlukla kiskanılan, kimi zamansa nefret edilen varlıktır (2020: 31). Girard edebî eserleri, dolayımlayıcının metindeki konumuna göre iki grupta toplar. Buna göre *özne*; içindeki arzunun, nesnenin veya durumun doğası gereği oluştuğunu, hiç kimseyi örnek almadığını, kıskanmadığını ve rakip görmediğini ifade edebilir ki bu durum, *içsel dolayım* olarak adlandırılır (2020: 34). Buna mukabil *özne*, arzusunun sebebini ve gerçek niteliğini açıklayabilir; örnek aldığı kişiyi kolay anlaşılır bir biçimde kutsallaştırabilir. Böylesi bir durumda da *dışsal dolayım*dan söz edilir (2020: 30).

İleride daha açık bir biçimde görüleceği gibi Orhan Kemal'in inşa ettiği kurmaca dünyalarda ağırlıklı olarak 'içsel dolayım' söz konusudur; genellikle kişiler, hissettikleri arzunun nasıl oluştuğundan ve arzuladıkları nesnenin/durumun 'gerçek' sahibinden söz etmezler. Başka bir ifadeyle okur, metin boyunca öznenin arzularının kaynağını öğrenmez; öznenin kıskandığı yahut nefret ettiği dolayımlayıcıdan çoğu zaman haberdar olmaz. Dolayısıyla metinlerin büyük bir bölümünde dolayımlayıcı, okur için meçhuldür. Fakat öte yandan kimi metinlerde dolayımlayıcının varlığı belirginlik kazanır; söz gelimi "Mahalle Bekçisi Ali" ve "Çocuk" adlı hikâyeler bu türden metinlerdir. İlkinde okur; Ali'nin kendisinden önceki mahalle bekçisine imrendiğini, ikincisinde ise İstiklal Caddesi'nde kartpostal satan çocuğun arkadaşı Haluk'a özendiğini görür. Kuşkusuz mahallenin eski bekçisi ile Haluk, sözü edilen 'üçgen arzu' modelinin dolayımlayıcı konumundaki kişilerdir.

Orhan Kemal'in eserlerinde kişiler, genellikle yoksulluklarından ve çaresizliklerinden utanırlar; mevcut durumu tersine çevirmek için türlü 'kurtuluş' yolları ararlar. Bu kişiler, çekip gitmeyi içinde buldukları acı verici ve gurur kırıcı durumdan kurtulmanın yolu olarak görürler. Bilhassa İstanbul'a gittiklerinde her şey tersine dönecek; kendilerini çaresiz bırakan yoksulluğu yenecekler, para ve dolayısıyla itibar kazanacaklardır. Geri geldiklerinde ise arkadaşları, komşuları, toplumun her bir ferdi şaşırarak; onlar da 'intikam' almanın hazzını tadacaklardır. Ancak bu 'küçük insanların' çekip gitme istekleri, kaçış/kurtuluş planları ve muhteşem dönüşleri gerçekleşmeyen birer tasavvur, hayal olarak kalır.

Aydınlık Geleceğin İyimser Anlatıcısı Orhan Kemal

Orhan Kemal'in öznesi olduğu sivil ve akademik araştırmaların hemen hepsi onun, edebiyatta realizm akımının başarılı bir temsilcisi olduğu konusunda birleşir. Dahası araştırmacılar, tahkiyeye dayalı metinlerinde işlediği temalardan hareketle onun toplumcu gerçekçi çizgide eser ürettiğini ifade ederler. Orhan Kemal'in edebî kişiliğine dair yapılan bu tespitler doğrudur: Her ne kadar edebiyata şiirle başlayıp oyunlar ve anılar kaleme alsa da Orhan Kemal, edebî

kamuoyunun hikâyeci/romancı kabul ettiği bir isimdir. Eserlerinde ağırlıklı olarak yoksulluk, işsizlik, geçim sıkıntısı, göç vb. konuları ele alarak toplumsal gerçekliği ve değişimi yansıtır. Pozitivist bir yaklaşımla ifade edecek olursak Orhan Kemal'in dünyaya geldiği yerin, zamanın ve bütünüyle yaşam tecrübesinin eserlerine etkisi büyüktür; başka bir deyişle onun kurmaca eserleri *otobiyografik* özellikler taşır (Özaydın Yakıştıran, 2020). 1914'te Adana'da gözlerini hayata açan yazar, elli beş yaşında hayatını kaybedene değin toplumu derinden etkileyen pek çok hadisenin canlı tanığı olur; üstün gözlem kabiliyetiyle de birleşen bu tanıklık eserlerin gerçekçiliğini destekler. S. Albayrak, yazarın gerçekçilik konusundaki başarısını işaret ederek onun özgünlüğünün işçi, köylü ve yoksul insanlara *içeriden* ve *içselleştirerek* bakmasından kaynaklandığını ifade eder (2020: 336). Millî Mücadele günlerinde ve Cumhuriyet ilan edildiğinde Orhan Kemal henüz çocuktur; yaşanan etkili ve bir o kadar da sarsıcı olayların mahiyetini tam olarak kavrayamasa bile hepsi hafızasında yer eder. 1950'li yıllardan sonra edebiyatla 'yaratıcı' olarak daha aktif bir şekilde ilgilenmeye başladığında çocukluk yıllarından itibaren deneyimlediği her şey şu veya bu yönüyle eserlerinde yer bulur. Bilhassa 1950-1960 yılları arasında yaşanan hemen her toplumsal, siyasal ve ekonomik değişim; söz gelimi Soğuk Savaş'ın etkileri, kapitalizmin etkinliği, çok partili hayata geçiş, Demokrat Parti'nin iktidarı, tarım, üretim ve kentleşme alanında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan göç, Orhan Kemal'in hikâye ve romanlarında temel izlekler arasında yer alır.

Orhan Kemal'in *en başarılı* eserinin *Bereketli Topraklar Üzerinde* olduğunu düşünen Fethi Naci, yazarın gözlem yapma konusundaki başarısını vurgulayarak gözlem ve gerçeklik arasındaki uyuma ve benzerliğe dikkat çeker. Eserlerinde toplumsal olayları, sorunları ve insanları *idealize* etmeden aktarması Orhan Kemal'in öne çıkan bir yönüdür; kaleme aldığı eserlerde bir sorunu sebepleri, mahiyetleri ve sonuçlarıyla ortaya koyarken olması gerekeni işaret ederek insanlara bir şeyler aşılarmayı değil; yalnızca göstermeyi amaçlar (1976: 32). Bununla beraber Orhan Kemal, her ne kadar 'ideal' hayatı veya toplumsal düzeni açıkça dile getirmese de *umutlu* ve *iyimser* bir bakışla sezdirir. Mensubu olduğu sosyal organizasyonun üyelerini; yaşça kendisinden büyükleri, akranlarını, çocukları, işçileri, köylüleri yakından tanıdığı için milletin gücünün farkındadır ve her insanda *iyi bir yan* olduğunu düşünür, bu iyi yanı da eserlerinde gösterir (Bezirci, 1984: 51).

S. İleri, 1975 yılında kaleme aldığı yazısında Orhan Kemal'in hikâyelerini ve hikâyeciliğini değerlendirirken yazarın inşa ettiği kurmaca dünyalarda işlediği konulardan hareketle yarattığı kişiler üzerinde durur. Orhan Kemal'in ifadesiyle *küçük insanlardır* bu kişiler: [...] *aylığını alır almaz tüketen küçük memurlar, kötü yolun eşğinde dönenip duran canım işçi kızları, ekmek kazanmak için kendisini satan dokuz yaşındaki kızlar, içerisinde buldukları güç şartlar karşısında yalan umutlara bel bağlayanlar, kötü (!) kadınlar* (akt. Bezirci, 1984: 78). Anlaşıyor ki Orhan Kemal'in küçük insanları; hayatta kalabilmek için her türlü işte çalışmaya ve her şeyi yapmaya mecbur olan, hatta *suç* işleyen, yoksulluğun baskısı altında ezilen, *imrenme dürtüsüyle haysiyet mücadelesi* arasında sıkışıp kalan, memleketini terk edip saadeti başka diyarlarda arayan, çoğu zamansa *kültürel arafta* bir başına kalakalan, zihninde ve kalbinde dönüş hayalini hep canlı tutmaya gayret eden insanlardır (Antakyalı, 2020; Altundaş, 2020; Kanter, 2020). Kısacası utanan, utandırılan ve bu yüzden de dünyadan 'alacaklı' kimselerdir.

Orhan Kemal'in edebî kişiliğine yönelik bu değerlendirmeler yazarın dünyaya, insanlara ve geleceğe bakışına dair de fikir verir. Utanma ve intikam duygularını merkeze alan bir yaklaşımla ifade edebiliriz ki yazar; içinde bulunduğu durumun yanı sıra gözlemlendiği hadiseler ve insanlar karşısında iyimser bir tavır takınır. Kurguladığı kişileri, deneyimledikleri zorlu koşulların mahkûmu olarak görmez. Yazara göre; toplumsal ya da bireysel her sorunun aydınlık geleceği müjdeleyen bir çözümü, sonunda başarısız olursa dahi yürünecek bir çözüm yolu mutlaka vardır.

Mahcup İnsanlar, Gölgeleyen Yüzler: Orhan Kemal'in Eserlerinde Utanç

Orhan Kemal'in kaleminden çıkan hikâye ve romanlarda insanın utanmasına yol açan temel sebep yoksulluktur. Savaşın etkileri ve acı veren kayıpları, hürriyet mücadelesinin ardından yeni kurulan devletin içinde bulunduğu zorlu ekonomik şartlar, doğal felaketler yoksulluğun

başlıca nedenlerindedir. 1950'li yılların toplumsal hayatını eserlerine taşıyan Orhan Kemal'in de üzerinde en fazla durduğu toplumsal sorun yoksulluktur. Onun eserlerinde kişiler, daha çok yoksul oldukları için utanırlar veya utandırılırlar. Çünkü onlar görmezden gelinir, değersiz sayılır ve aşağılanırlar. Onlara göre yoksulluk *müthiş bir ayıbın yükünü* taşımaktır (O. Kemal, 2006/1: 55). Bu insanlar, içine düştükleri ve kurtulmak için çırpındıkları yoksulluk yüzünden yalnızca kendilerine kıyasla daha iyi konumda hayat sürenlerden değil; aile üyelerinden ve hatta zaman zaman kendilerinden de utanırlar. Onlara göre işsiz, yoksul ve doğal olarak ailesine rahat bir yaşam imkânı sunamayan bir eş ve baba sevilmez. Söz gelimi şu cümle, kitaplarını varlıklı bir arkadaşına satarak evine iki ekmek parası götürmeyi arzulayan 'mahcup' bir babaya ait: *İşsiz bir baba, işsiz bir koca sevilir mi?* (O. Kemal, 2003: 93). Öz saygısını ve güvenini yitirmesine sebep olan yoksulluk yeri gelir babayı/eşi, *erkekliğinden* de utandırır. Karısına ve çocuklarına istediklerini değil; temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamak yoksulluğun pençesindeki insanın erkeklik gururunu incitir. Her ne kadar karısına yalan söyleyip aldatarak izin gününü başka kadınlarla geçirirse de Garson Rıza'nın şu sözleri çarpıcıdır:

Canım karıcığım! Vallahi, billahi lokantaya gidiyorum. Düşündüm, izine çıkıp da ne olacak? Boş yere para harcamanın zamanı mı? Ne üstünde kaldı ne başında. Çorapların parça parça. Komşulardan utanıyorum. Hangisinden aşağısın? Bence hiçbiri senin ayağına su dökemez. Vallahi seni böyle gördükçe erkekliğimden utanıyorum (O. Kemal, 2006/2: 63).

Garson Rıza, açıkça karısına yalan söylüyordur çünkü izin gününde bir arkadaşıyla buluşacak ve tanımadıkları iki kadın da onlara eşlik edecektir. Ancak karısına söylediklerinde haksız da değildir; bir bakıma bu söyledikleri Rıza'nın gerçek düşünceleridir. Burada Orhan Kemal'in edebî kişiliğinin ve karakter yaratma tarzının bir veçhesi belirginlik kazanır: Hikâyelerinde ve romanlarında sosyoekonomik durumu ve bu durumun ortaya çıkardığı sorunları irdeleyen Orhan Kemal, yarattığı kişileri de sadece öne çıkan yönleriyle okura aktarmaz. Kurgusal kişileri bir birey olarak bütün özellikleriyle kavrar; onların zaaflarının ve çelişkilerinin yanı sıra daha pek çok olumsuz yanlarını da okura gösterir.

Böylesi bir karakter yaratımını "Mahalle Bekçisi Ali" adlı öyküde de görürüz. Sık sık hastalanan ve bu yüzden de işten izin alan Ali için doktor, çalışamayacağını bildiren bir rapor hazırlayınca fabrikadaki işine de son verilir; o da mahalle bekçisi yazılır. Bekçilik, fabrikada işçi olmaktan daha *fiyaka*lıdır. 'Tasadüf' eseri Ali, daha önce çalıştığı fabrikanın bulunduğu mahalleye bekçi yapılır. Kovulduğu fabrikanın bulunduğu 'koca' bir mahallenin huzur ve güvenliğini sağlayacak olmak Ali'nin gururunu okşar. Çünkü Ali'nin eskiden beri imrendiği bir tek şey vardır: Fabrikanın kapıcısı Arnavut Recep'in mahalle bekçisiyle ahbaplık etmesi. Ali, vaktiyle yüzüne bakmayanların, kendisini değersiz görenlerin, utandıranların, hatta işine son verenlerin gözünde itibar sahibi olacağını düşünür. Çünkü artık *iki paralık bir amele* değildir. Ne var ki beklenen gerçekleşmez. Paydos eden işçiler kalabalık hâlinde dağılırken Ali'yi fark etmezler bile. Ali, düş kırıklığı içinde eski mesai arkadaşlarını durdurup bir gerçeği haykırmak ister: *Kör müsün, bak, bekçi oldum ben!* Bu hikâyede, Ali'nin hissettiği arzusun kaynağı, başka bir deyişle üçgen arzu modelinin dolayımlayıcısı açık bir biçimde görülür. Ali'nin kıskandığı, imrendiği ve dahası onun gibi olmak istediği kişi, kuşkusuz mahallenin eski bekçisidir.

Bir gün, Yardacı Parmaksız Yusuf olarak tanınan bir işçi beline doladığı sekiz metre bezle yakalanır; bir süre idare memurunun odasında 'göztaltında' tutulur. Ali ve Recep sandalyelerine kurulmuş sohbet ederlerken hırsızlık yapan işçiyi yakalayan Recep; kül yutmadığından, kuş uçurtmadığından söz eder. Recep, hükümetin yerinde olsa neler yapacağını anlatacakken Ali, sözünü keser: *Allah'ımı inkâr edeyim [...] derilerini yüzerim kör bıçakla... Amele milleti değil mi, bırak... Bunlarda din, iman, namus... Ulan düşün be şerefsiz, ekmek yiyorsun... Nasıl vicdanın razı geldi de...* (O. Kemal, 2003: 21). Görülüyor ki sık sık hastalandığı ve izin aldığı için göze batan, sonrasında doktorun 'iş göremez' raporu verdiği Ali, mahalleye bekçi yapıldığında 'başka' biri olmuştur. Kısa bir süre önce beraber çalıştığı arkadaşlarını 'amele milleti' diyerek küçük görür. Orhan Kemal'in karakter yaratımında, daha önce de ifade edildiği gibi, gözlemlene ve bireyi tüm yönleriyle kavrayıp aktarma dikkati göze çarpar. Nitekim

bu öyküde işçilerin durumu, çalışma şartları ve yoksulluğu sebebiyle suç işleyen insanın hâli anlatılsa da yazarın asıl sorunsallaştırdığı şey, Ali'nin değişimi ve başkalaşımıdır. Öyle ki önce hastalığı ve işsiz kalışıyla okura tanıtılan Ali, irade zayıflığıyla da okur karşısına çıkarılır. Toplumsal sorunun yanı sıra karakterlerin olumsuz yanlarını da göstermek veya sezdirmek Orhan Kemal'in hikâyeciliğinde özgün bir husustur.

Orhan Kemal'in eserlerinde yalnızca yoksul ve işsiz babalar/eşler değil; çocukların da utandığını/utandırıldığını görürüz. Çocukların utanmasının sebebi de yoksulluk ve buna bağlı olarak daha çok giyim kuşama ilgilidir. Babasının postallarını giyip kasketini takıp işporta tezgâhını kucaklayan çocuğu gören arkadaşları, özellikle de müteahhidin Ayla isimli kızı, onunla *pis, koca postallı* diye alay eder. İşportacılık yapmak zorunda olan çocuk ise içinde bulunduğu durumun farkındadır ve bu durumu kendisinden beklenmeyecek bir olgunlukla kabullenmiştir. Çünkü işportacılık yaptığını ve babasının postallarını giydiğini saklamıyordu. Ailesinin yoksulluğu, çocuk yaşta çalışmak zorunda kalması ve babasının postallarını giymesi elbette kendisinin suçu değildir (O. Kemal, 2006/2: 48). Kişinin fiziksel görünümüyle alay edilmesini ve bu yüzden utandırılmasını "Uyku" başlıklı hikâyede de görürüz. Hikâyenin öne çıkan kişisi Sami, çalışmak zorunda olan bir çocuktur; Madeni Eşya Fabrikası'nda hemen hemen kendisiyle yaşıt çocuklarla beraber çalışmaktadır. Çocuk işçilerden Nuri, Sami'nin fiziksel görünümüyle alay eder; onu bir *hortlağa* benzetir. Nuri'nin bu tavrı, Sami'nin fiziksel olarak bu işe uygun biri olmadığını sezdiiren bir güç gösterisidir. Doğal olarak bu tavır, Sami'yi diğer çocuk işçilerin gözünde küçük düşürür, utandırır (O. Kemal, 2003: 74-75).

Utanan çocuklardan biri de babasının ölümüyle yoksullaşan ve İstiklal Caddesi'ndeki kocaman apartmanlardan birine sırtını dayayıp kartpostal satan çocuktur. Birkaç kartpostal satığı takdirde dersi için gerekli olan pergel setini alabilecektir. Yoksulluğunu ve mahrumiyetini düşünürken çocuk, arkadaşı Haluk'un kocaman pergel takımı olduğunu hatırlar; utanır ve yüzü buruşur (O. Kemal, 2006/2: 37). Diğer hikâyelerden farklı olarak bu metinde dolayımlyıcının varlığı söz konusudur; kartpostal satan çocuğun içindeki arzunun, eşyanın doğası gereği değil, arkadaşı Haluk tarafından oluşturduğu görülür. Bu da Haluk'u öykünün dolayımlyıcısı konumuna getirir.

"İneğin Biri/Babalar ve Oğullar" başlıklı hikâyede de utandırılan bir çocuk çıkar okurun karşısına. Bu hikâyede çocuğun utanmasının sebebi ise yoksulluk değil; annesinin vaktiyle kocasını aldatmasıdır. Mahallede oyun oynarken arkadaşları Necdet ile *boynuzlunun oğlu* diye alay ederler. Çünkü annesi Selma Hanım, eşi Ethem Kadri Bey'i şoförüyle aldatmıştır. Fakat Ethem Kadri Bey, bu durumu kabullenmiş, evlilik birliğini sonlandırmamış; yalnız şoförü kovmuştur. Bu yüzden mahallenin çocuklarının gözünde Ethem Kadri Bey, *ineğin biridir* (O. Kemal, 2003: 132). Necdet'le alay eden Altan isimli çocuğun babası Rıza, Ethem Kadri Bey'in emrinde çalışan bir kâtipdir. Selma Hanım, oğluyla alay edildiğini öğrendiğinde eşine, bir sebep uydurup Rıza'yı kovmasını söyler. Esasında bu hikâyenin utanma duygusuyla ilgili kısmı bununla sınırlı değildir. Çünkü metnin hemen başında Necdet, İstanbul'a gidip Beşiktaş'ta top oynayacağını söyleyen Altan'la alay eder. Necdet, *Senin baban bizim şirkette kâtip!* diyerek Altan'ı küçümser; sonrasında ise diğer çocuklara dönüp Altan'ı utandırmayı sürdürür: *Çocuklar [...] Bunun babası var ya, yolda nasıl yürür? Kambur kambur. Sanki sırtında küfe varmış gibi. Ulan senin baban hamala benziyor. Öyle babam olsa lafını etmeye utanırım* (O. Kemal, 2003: 123). Dolayısıyla bu hikâyede utandırılan tek çocuk Necdet değildir; babalarının durumları üzerinden çocuklar, acımasızca birbirleriyle alay ederler.

Avare Yıllar adlı romanın başkişisi, yoksulluktan ve babasının baskısından bunalan delikanlı da 'özgürlük' zannettiği başıboşluk içinde hayatın türlü zorluklarıyla yüzleşir ve derin hayal kırıklıkları yaşar. Okulu bırakıp arkadaşlarıyla beraber dokuma fabrikasında çalışmaya karar verdiklerinde Ahmet'i bulurlar; Ahmet, onların ellerine bakarak alaycı bir tavırla dokuma fabrikasında çalışamayacaklarını, hatta bir hafta bile dayanamayacaklarını söyler. Fakat delikanlı, *Baba ekmeği yemekten utanıyoruz.* diyerek ne kadar kararlı olduğunu arkadaşına gösterir (O. Kemal, 2006/1: 11). Esasında delikanlının bu tavrı, kararlılık değil, toyluktur. Gerçekten Ahmet'in ifade ettiği gibi delikanlı ve arkadaşları uzun süre çalışmazlar. Saadetin İstanbul'da

olduğu vehmiyle yola düşerler, iyi çalıştırıcılarla başarılı takımlarda top oynama hayalleri kurarlar; ne var ki derin hayal kırıklıklarıyla Adana'ya dönerler. *Avare Yıllar* romanında kişinin utanmasının ve utandırılmasının yanı sıra dikkat çeken bir başka husus da bu kişilerin kendileri hakkındaki kanaatleri, kendilerini tanımlama biçimleridir. Romanın başkışisi delikanlı, içinde bulunduğu hâli ve çevresinde kendisinden daha iyi durumda olan insanları düşünürken kendisini *sümüklü böceğe* benzetir. Burada göze çarpan ve aynı zamanda F. Kafka'nın, ilk baskısı 1915 yılında yapılan *Dönüşüm* (2019) adlı eserini de akıllara getiren böcek metaforu; okurun algısını zorlayan fantastik bir başkalaşımı değil, kuşkusuz delikanlının kendisini değersiz, silik, faydasız biri olarak gördüğünü imler.

Kambur burnum, kuru ellerim, ince yüzümden dolayı da utanmaya başladım. Onlardan birinin bakışını ne zaman hissetsem, tüylerim dikiliyor, içimden soğuk soğuk bir şeyler akmaya başlıyor, kulaklarımda vınlı, gözlerimde seyirme başlıyor, ellerim buz kesiliyor, ufaldığımı, kambur burnumun büsbütün kamburlaştığını ve çirkinleştiğini sanıyordum (O. Kemal, 2006/1: 55).

[...]

Gözlerimi önüme indirmiştim, başım dönüyor, kulaklarım vınılıyordu. Ben, bilhassa ben. Leyleğin attığı yavru, kırağıkların bile çalmadığı acı patlıcan. Burada, onların ateş çemberi içinde işim ne? Ne bekliyorum onlardan? Verecekleri rahat ekmek belgesini mi? Sen onların arasında, kabuğunun içine çekilmeye mecbur bir sümüklüböceksin, anladın mı? (O. Kemal, 2006/1: 57)

Avare Yıllar'da yalnızca başkışisi delikanlının değil; annesinin yaşadığı utanca da tanık oluruz. Ekmek ve zeytine dahi muhtaç olunan bir gün, delikanlının annesi hiç olmazsa on lira bulabilme umuduyla bir yakınlarına gider. Epey bir zaman sonra eve döner; fakat kapının eşikindeyken bayılıp yığılıverir. Ev sahipleri olan kadın hemen yardıma koşar, kolonya ister ama evde kolonya yoktur. Kolonyaya alternatif olarak sirke ister. Delikanlının ve kardeşlerinin sessizliği karşısında söylediği cümle yoksulluğun şiddetini gözler önüne serer: *Sirkeniz de mi yok?* Bu cümlenin ardından delikanlının içinden geçenleri okuruz; bu sözler, yoksulluğun şiddeti kadar delikanlının utancını da sezdirir: *Yok, yok, yok! Bu yokluk içinde başım dönüyor, sofa ayaklarımın altından kayıyordu sanki! 'Sirkeniz de mi yok?' Evet, sirkemiz de yok! Evimiz, barkımız, tarla, apartman, otomobilimiz değil, sirkemiz bile yok!* (O. Kemal, 2006/1: 52)

Delikanlı, annesinin yaşadıklarını öğrenip hâlini görünce tabiatıyla öfkelenir ve yüreğinde intikam ateşi tutuşur. Annesine yardım etmeyen, dahası içeri bile buyur etmeyen kadının konağını yakmak, oğlunu dövmek, evlerine gidip onları rezil etmek geçer aklından. Fakat bir an sağduyulu davranıp düşündüğünde tüm bunların işe yaramayacağına, hiçbir şeyi halledemeyeceğine kani olur. Aklından geçenler hiç de akıllıca değildir:

[...] sonu nereye varacak? Bu türlü hareket neyi halledecek. Belki bir konak yanacak, bir çocuk dövülecek yahut da hanımefendinin taş duvarları rezil rüsva edilecekti. Netice? Netice aleyhime olacaktı. Kanunların himayesindeki gururlu kalabalık, bana, kalyalara yumruk sallayan babayığide, çatık kaşlarla bakacak, dudak bükecekti (O. Kemal, 2006/1: 53).

Orhan Kemal'in hikâyelerindeki utanma duygusunun ve utanan kişilerin ardından utandıran öznenin kimliği üzerinde de durmak gerekir. Nitekim yazarın pek çok öyküsünde kişinin utanmasına ve kendisini çaresiz hissetmesine sebep olan biri veya birileri görülür. Yukarıda da ifade edildiği gibi Orhan Kemal'in kaleminden çıkan edebî metinlerde utandıran özne ağırlıklı olarak arkadaştır; daha ziyade çocuklar, akranları tarafından utandırılır. Bu bağlamda "Aslan Tomson" adlı hikâyenin utandıran öznesi, başkışisinin arkadaşı Ayla; "Uyku" başlıklı hikâyenin utandıran öznesi ise Sami'nin arkadaşı Nuri'dir. "İneğin Biri/Babalar ve Oğullar" başlıklı hikâyede ise her ne kadar akran despotizmi öne çıksa da asıl utandıran özne annedir; çocuk, vaktiyle annesinin yaptıklarından dolayı utanır ve akran zorbalığına maruz kalır. *Avare Yıllar*'ın utandıran öznesi ise maddi durumu iyi olan ev sahibi kadındır.

Tüm bu anlatımlar ve alıntılar, Orhan Kemal'in hikâye ve romanlarında kişilerin ağırlıklı olarak yoksulluklarından utandıklarını bariz bir biçimde gösteriyor. Erkek, kadın ve çocuk; kurgusal kişilerin hemen hepsi yoksul ve çaresiz insanlardır. Bu yüzden de utanırlar ve utandırılırlar. Onlar içinde buldukları çaresizliğin ve yoksulluğun farkındadır. Bir kurtuluş yolu ararlar; bu yol çoklukla İstanbul'a göç etmektir. Bu göç planının görünür sebebi her ne kadar yoksulluk ve çaresizlik olsa da esasında bir başka sebep daha vardır: İntikam. İstanbul başta olmak üzere saadetin gurbette olduğuna inanan bu insanlar, göç etmeye karar verdiklerinde dönüş hayali kurarlar. Zihinlerinde daima canlı kalan bu dönüş hayali aslında vaktiyle kendilerini *utandıranı, utandırma planıdır* (Gürbilek, 2021: 69). Belirtmek gerekir ki Orhan Kemal'in eserlerinde görülen intikam fikri yahut eylemi bir fiziksel şiddet değil; kötü gidişi tersine çevirmiş kişinin tattığı ya da tatmak istediği hazdır.

Beni Tanıdınız mı? Orhan Kemal'in Eserlerinde İntikam

Sessizin Payı adlı kitabında yer alan "Yoksulluk Lekesi" adlı denemesinde N. Gürbilek, Orhan Kemal'in çocuklarını anlatır. Bu anlatımında yazarın toplumsal gerçekliğe bakışını Kemal'in Tuğcu ile karşılaştırır. Gürbilek'e göre Tuğcu'nun eserlerinde kişiler, bilhassa çocuklar yoksulluklarını kabullenirler; merhametli bir ustanın yanında çalışır, biraz olsun yoksulluktan kurtulur veya kanaatkâr bir yaşam sürer. Bu yönüyle Tuğcu'nun hikâyelerini *masal* olarak nitelendirir. Çünkü Gürbilek'e göre, *bu hikâyelerde yoksulluk bir toplumsal adalet problemi olarak değil, çocuğun erdemleri sayesinde üstesinden geleceği bir kişisel talihsizlik olarak anlatılır* (2021: 63). Ona göre, Tuğcu'nun hikâyelerinde 'haysiyet' *yoksulluğun bir aksesuarı, bir teselli mükâfatıdır*. Orhan Kemal'in eserlerinde ise *yoksullukla haysiyet arasında doğal bir eşleşme değil, zorlu bir çatışma vardır* (2021: 72). Bu yüzden Orhan Kemal'in eserlerinde –Tuğcu'dan farklı olarak- yoksulluğu kabullenme, boyun eğme, razı gelme gibi bir anlayış görülmez; onun kurguladığı kişiler, yoksulluğu mücadele edilmesi hatta ortadan kaldırılması gereken bir toplumsal gerçeklik olarak görürler. Bunun için yapılacak ilk şey yaşanan yeri, her türlü olumsuzluğu geride bırakıp –bir gün dönmek üzere- gitmektir.

Kurtuluş planının işaret ettiği yön, kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi İstanbul'dur. Orhan Kemal'in insanları daha iyi şartlarda yaşamak ve bir gün yoksulluğu yenmiş olarak dönmek için İstanbul'a giderler. Söz gelimi *Avare Yıllar*'ın delikanlısı arkadaşlarıyla beraber İstanbul'a gitmeyi kafasına koyar:

İstanbul'a gitmek kararımızı bir gün sevgililerimize de açtık. Öyle şeyler anlattık ki bizden üçer beşer yaş küçük olan sevgililerimiz de bizim kadar havalandılar. Hep birlikte gitmek teklifinde bulundular. Hep birlikte gider, çalışır para biriktirir, pazarları sinemaya giderdik. Çocuklarımız olurdu, onları güzel güzel büyütür, okutur, adam ederdik. Tabii ihtiyarlık gelip çatacağı, günün birinde... Ölünceye kadar hep beraber, bir evde, yan yana... (O. Kemal, 2006/1: 10)

Delikanlı ve arkadaşları bu hayallerini gerçekleştirir gerçekleştirmesine ama işler beklemediği gibi gitmez. İstanbul'da tramvaydan inip taksiye binme, lokantalarda ziyafet çekme, iş bulma, fabrika kurma, banka dahi açma hayalleri kısa sürede yıkılır. *Avare Yıllar*'ın delikanlısının ifadeleriyle gerçek şudur:

[...] İstanbul kazan, biz kepçe. Galata kahvelerinde garsonluk, kömür ameleliği, simitçilik ve ikişer buçuk lirasına maçlar yapan mahalle takımlarında boğaz tokluğuna futbolculuk. 'İstanbul şehrinin yoktur eşi benzeri!' Ve bir sabah, köprüsü, tramvayları, kirli denizi, Galata'sı, Beyoğlu'su ve kalabalık caddeleriyle güzel kadınlarını İstanbullulara bırakıp, yarı aç, bindik vapura. Elveda İstanbul şehri! (O. Kemal, 2006/1: 45)

Delikanlı'nın bu ifadeleri, kurtuluş planının beklendiği gibi işlemediğini gösteren hakikatlerdir. Çünkü Orhan Kemal'in eserlerinde kişilerin her şeyi tersine çevirme, yoksulluktan kurtulma ve herkesi şaşkırtma istekleri, kısacası 'intikam' hayalleri çoğunlukla gerçekleşmez; yalnızca birer tasavvur olarak kalır. Onlar, bu tasavvurun kendilerine yaşattığı hazla yetinirler. Söz gelimi, müdürüyle yaşadığı tartışma sonucunda posta seyyarlığından atılan İsmail'in şu sözleri, 'intikam' planının içinin boş ve yalnızca bir hayal olduğunu göstermesi bakımından

önemlidir: *O gün gelecek, hem de gelecek. Göreceksiniz. Bak o zaman neler yapacağım onlara* (O. Kemal, 2003: 111).

İşten atılmanın verdiği öfkeyle bu sözleri dile getiren İsmail, gerçekten de o beklediği günün ne zaman geleceğini, devrin ne zaman ve nasıl değişeceğini, o gün geldiğinde neler yapacağını bilmez. Tüm bunları bilmediği hâlde öfkesini sözle ifade ederek kendini rahatlatır. Buna mukabil nereye gideceğini, orada neler yapacağını, döndüğünde ise neler olacağını düşünün ve somut bir şekilde ifade eden kişiler de vardır. *Suçlu* adlı romanın başkişisi Cevdet bunlardan biridir. Cevdet; okulu bırakır, sokaklarda gündelik işler yapar, bir gün babasına yöneltilen hırsızlık suçunu üzerine alır ve hapse girer. Bir avukat da ona yardım etmek ister; biraz araştırma yaptıktan sonra gerçek suçluları bulur, böylece Cevdet'i kurtarır. Ayrıca avukat, Cevdet'e yanında kalabileceğini ve onu okutabileceğini söyler. Ama Cevdet, bu teklifi kabul etmez. Kovboy hikâyelerine meraklı Cevdet'in hayali Amerika'ya gitmektir.

Amerika'ya gidecekti! Gidecekti, evet. Hiç kimse engelleyemeyecekti. O zaman en azından on yedi, on sekizinde olurdu. Belki de Jano gibi külüstür bir motosiklet uydurur, işe yarar hâle getirir, atlar, haydi... Hele yolda Yanık gibi bir de candan arkadaşla rastlarsa. İçini çekti. Şu Çingene Cevriye erkek olsaydı! Gözleri parladı. Cevriye erkek olsa, şimdi bile yolu tutabilirdi. Tutabilirdi, evet. Kız henüz on bir yaşındaydı ama mükemmel oyun oynuyordu. Birlikte yolu tutsalar, kendi ağız mızıkası çalar, o oynardı. Öyle öyle dünyanın parasını kazanır, Fransa'ya kapağı atar, orada da üç bacalı kocaman bir vapurla... Gözleri daldı. Ne memleketti şu Amerika be! İnsan oraya gitti mi, şıp diye büyü-yüverir, her istediği hemencecik oluverirdi! (O. Kemal, 2008: 9)

Amerika'da yaptığı kahramanlıklar sayesinde herkes bu cesur Türk'ü tanıyacak, ondan hayranlıkla bahsedecektir. Yıllar sonra cebi para dolu bir şekilde mahallesine döndüğünde vaktiyle onu değersiz ve aşağı gören insanlar şaşıracaktır. Böylece Cevdet kendisini utandıranları, utandırmayı başaracaktır: *Ben kimim biliyor musun? Cevdet! Ama beni Amerika'da hiç kimse bu adıyla tanımaz. Aslan Tomson derler bana. Gazeteler benden uzun uzun söz etti, okumadın mı?* (O. Kemal, 2008: 249). Hikâyenin başkişisi Cevdet, zayıf ve yetersiz gördüğü yanlarını, savunma mekanizmalarından ödünleme/telafi ile örtmeye çalışır.

Yalancı Dünya'nın Neriman'ı da zihninde bir kurtuluş planı kurar. Neriman, mutaassıp bir babanın hâliinden memnun olmayan kızıdır; onun için de kurtuluş İstanbul'a gitmektir. İstanbul'da çalışıp para kazanmayı hayal eder. Fakat en büyük hayali ise artist olmaktır: Bir gün iş çıkışı, İstiklal Caddesi'nde bir film yapımcısıyla karşılaşacak; yapımcı onun güzelliğinden etkilenecek ve ona başrol teklif edecektir. Ama Neriman, önce yüz vermeyecek; kaşlarını çatacaktır. Kurtuluş planları kuran Neriman, o büyük hayaline kavuştuğunda reddetmenin hazzını yaşayacaktır:

Hiç heyecanlanmam. Şaşırmam da. Şöyle bir süzerim yukardan aşağı, dudak bükerim. Ezilir karşımda, ezilir ezilir... Cevap bile vermeden yürürüm. Tabii, arımda o. Sağıma geçer, soluma, sonunda dayanamaz. Çünkü beni gökte ararken yerde bulmuştur. Tam, tam istediği tipim. Yalvarır, asılır, tekrar yalvarır. İstedğim parayı hemen verecektir. İstersem şu anda notere gidip mukavele yapabiliriz (O. Kemal, 2007: 4).

Ne var ki Neriman'ın bu büyük hayalinin gerçek hayattaki karşılığı birkaç figüranlık olur. Yoksulluktan, baskıcı babadan, yaşadığı kasabadan utanan ve bıkan Neriman bu kez kendisini daha başka sorunların içinde bulur. Dahası şöhret uğruna yaptıklarının ve yaşadıklarının 'gerekli' olduğuna inanır/inandırılır. Sonuç olarak Neriman'ın kaçış planı ve tabiatıyla muhteşem dönüşü gerçekleşmez. Hikâyenin sonunda Neriman, Ali Rıza isimli bir film teknisyeniyle evli ve aynı zamanda hamiledir. Neriman'ın geçmiş yaşantısını ve acı tecrübelerini bilen Ali Rıza, her şeyi kabullenerek ona yeni bir hayat sunar. Şöhret sahibi bir artist olma hayali kuran Neriman, bir konfeksiyon atölyesinde çalışmaya başlar.

Orhan Kemal'in eserlerinde bütün karakterlerin kurtuluş planları olumsuz sonuçlanmaz. *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanda da daha önce ifade edilenlere benzer bir kurtuluş planına, kaçış hayaline tanıklık ederiz. Bu romanda Yusuf, ırgatlık yapmak için Çukurova'ya

gider, çalışır, meslek öğrenir, para kazanır ve daha sonra memleketinin yolunu tutar. Yusuf'un değişimini ve her şeye rağmen kurtuluş planının işlediğini, dönüş hayalinin gerçek olduğunu Sivas trenini beklerken öğreniriz. Yusuf Çukurova macerasını ve 'muhteşem' dönüşünü, istasyon memuruna hitaben 'okura' şu şekilde anlatır:

[...] Ben Ç. Köyünden olurum. Bu Çukurova'ya sifatah indik. Esasta üç arkadaşlık biz. Köse Hasan öldü fukara, sen sağ ol. Pehlivan Ali de bir orospu avradın uğruna çektik gitti, kaldım ben. Ben de açtım gözümü. Usta oldum. Niye? Şöyle bir vurdum zihnime, Yusuf dedim, köyden şehre ne demiye indin? İş güç sahibi olup, iyi kötü üçün beşin yoluna bakmak için. Köye varınca köylünü kendine güldürme. Ahdettim, duvar ustalığını belledim! (O. Kemal, 1964: 408)

Orhan Kemal'in "Piyango Bileti" başlıklı hikâyesi, buraya kadar sözü edilen kurtuluş planlarının ve kaçış hayallerinin en 'ilginç' örneğidir. Çünkü bu hikâyenin ironik bir tarafı da vardır. Henüz piyangodan para çıkmadığı hâlde çok fazla plan yapılır, üstelik henüz ortada olmayan para eşler arasında anlaşmazlığa neden olur. Şöyle ki, baştan sona hayal olan bu hikâyede Necdet, bir piyango bileti alır; çekilişten on beş bin çıksa dahi razıdır. İlk yapacağı şey, memurluktan istifa edip İstanbul'un yolunu tutmak ve bir lokanta açmaktır. Karı ve koca piyangodan para çıktığı takdirde neler yapacaklarını konuşurlarken paranın kimin adına yatacağı konusunda tartışmaya başlarlar. Necdet'in *elbette* kendi adına yatacağını söyleyince karısı sinirlenir. Tartışmanın devamında Necdet, paranın karısının adına yatmasına razı olur; böylece birbirlerine güzel sözler söylemeye başlarlar (O. Kemal 2003: 142).

Eserlerde görülen bu intikam duygusu, esasında kurmaca kişilerin psikolojik durumlarına dair bir gerçeği de gözler önüne serer. Şöyle ki, hikâyelerin hemen hepsinde kişiler, bir kaçış planı tasarlar; bir gün bambaşka biri olarak dönmek üzere gitmeyi kurtuluş yolu olarak kabul eder. Bu da onların hayal kurmayı ve ödünlemeyi birer savunma mekanizması olarak geliştirdiklerini gösterir. Yalnız *Yalancı Dünya* adlı eserde bir başka savunma mekanizması göze çarpar. Hikâyenin öne çıkan kişisi Neriman, savunma mekanizmalarından özdeşleşmeyi geliştirir; kendini, geleceğe dair beklentilerine uyan insanlarla, yani şöhret sahibi sanatçılarla özdeşleştirir. Kendisini gerçekte olduğundan farklı düşünen, gelecekte şimdikinden çok farklı bir hayata sahip olacağını düşünen Neriman'ın tavrını, psikolojik bir durum olan bovarizmle ilişkilendirmek de mümkündür.

Sonuç

Bereketli Topraklar Üzerinde, Ekmek Kavgası, Avare Yıllar, Kardeş Payı, Yalancı Dünya ve *Suçlu* başta olmak üzere Orhan Kemal'in eserlerinde birer duygu biçimi olarak utanma ve intikam temel izlek olarak öne çıkar. Yazarın ifadesiyle edebî metnin kurmaca dünyasında yer alan 'küçük' insanlar; yoksulluktan, fiziksel görünüşlerinden, aile üyelerinin yapıp ettiklerinden utanan, kimi zaman utandırılan ve içinde buldukları şartlardan memnun olmayan kimselerdir. Onlar, hayatın en aşağı dehlizlerinde yaşamaya mecbur edildiklerini düşünerek kendilerini 'böcek' mecaziyla tanımlarlar. Orhan Kemal'in 'küçük' insanlarıyla ilgili şunu da söylemek gerekir: Yoksullukla mücadele eden ve bu mücadele uğruna türlü şeyler yapan insanlar yazar tarafından 'idealize' edilmez. Başka bir ifadeyle Orhan Kemal, karakterlerini kurgularken onları yoksulluğun ezici çaresizliği altında acı çeken insanlar olarak yaratırken okurun karşısına tamamıyla 'mağdur' bir kimlik çıkarmaz. Realist bir yazardan beklendiği gibi karakterlerini bir birey olarak tüm yönleriyle kavrar; zaaflarının ve çelişkilerinin üzerini örtmez.

Orhan Kemal'in 'küçük' insanların gözünde yoksul ama haysiyetli olmak gibi kabulleniş yahut boyun eğme yoktur; yoksulluk, mağlup edilmesi gerek bir rakip, ortadan kaldırılması gereken bir düşmandır. Bunun için de Orhan Kemal'in yarattığı 'küçük' insanların yoksulluktan kurtulmak için her zaman bir planı ve kaçış hayali vardır. Kurgusal kişilerin hayalleri ve arzuları, genellikle -herhangi bir 'dolayımlayıcı' olmaksızın- nesnenin/durumun doğası gereği oluşur. Başka bir deyişle bu kurgusal kişiler, maddi bakımından ulaşmak istedikleri gönencin gerçek sahiplerini kıskanmazlar, onlardan nefret etmezler. Öte yandan eserlerde bir akran despotizmi göz çarpar ve utandıran öznenin kimliği acımasız 'arkadaş' olarak belirginlik kazanır.

Bereketli Topraklar Üzerinde'nin Yusuf'u dışarıda bırakılırsa 'küçük' insanların kaçış planı yahut hayali İstanbul'a gitme üzerine kuruludur; aranan saadet ve beklenen refah oradadır. Ancak bu kişiler, giderken dahi dönmeyi düşünürler. Bu yönleriyle onlar, ne sılada mutlu olabilmiş ne de gurbette rahat edebilmişlerdir. Başka bir deyişle onlar, arafta kalmış kimselerdir. Kendilerini utandıran öznenen 'intikam' alma arzuları, yüreklerinde daima canlı dursa da gerçekleşmez; o insanları, yeni hâllerleriyle şaşırtmak ve cezalandırmak kendi içlerinde hayali olarak yaşadıkları hazdan ibarettir.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, S. (2020). *Sosyolojik Süreçleri Edebiyat Üzerinden Okumak: Orhan Kemal'in Romanlarında Türkiye'de Toplumsal Yapı, İlişkiler ve Değişme*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul.
- ALTUNDAŞ, C. (2020). "Orhan Kemal'in Hikâyelerinde Suç ve Suçlu". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 379-401.
- ANTAKYALI, B. (2020). "Orhan Kemal'in Çikolata Öyküsünde Yoksulluğun İzi". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 136-147.
- BASMACI, P. (2021). "Şahsiyet Dizisinin Adalet ve İntikam Kavramları Üzerinden İrdelenmesi". *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 14(4), 1820-1843.
- BEZİRCİ, A. (1984). *Orhan Kemal*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- FETHİ NACİ. (1976). *Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- GIRARD, R. (2020). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*. İstanbul: Metis Yayınları.
- GÜRBİLEK, N. (2021). *Sessizin Payı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- KAFKA, F. (2019). *Dönüşüm*. İstanbul: Can Yayınları
- KANTER, B. (2020). "Orhan Kemal'in Romanlarında Göç Merkezi Olarak Kentler ve Kültürel Araf". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1), 331-346
- ORHAN KEMAL. (1964). *Bereketli Topraklar Üzerinde*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ORHAN KEMAL. (2003). *Ekmek Kavgası*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- ORHAN KEMAL. (2006/1). *Avare Yıllar*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- ORHAN KEMAL. (2006/2). *Kardeş Payı*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- ORHAN KEMAL. (2007). *Yalancı Dünya*. İstanbul: Everest Yayınları.
- ORHAN KEMAL. (2008). *Suçlu*. İstanbul: Everest Yayınları.
- ÜÇER, M. B. (2020). *Orta Sınıfın Utancı: Duygu Sosyolojisi Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Toplumsal Değişme*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul.
- YAKIŞTIRAN ÖZAYDIN, B. (2020). "Orhan Kemal'in Hayatını Otobiyografik Romanlarından Okumak". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 355-378.
- YILMAZ, S. (2012). "Her İletişim Bir Mahremiyet İhlalidir ve Her Mahremiyet İhlalinin Bir Haber Değeri Vardır". Editör: Hüseyin Köse, *Medya ve Mahrem* içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- YILMAZ, S. (2019). "Etik Bir Değer Olarak Utanç Duygusu İnsan Olmanın Dayanılmaz Sessizliği". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (31), 623-642.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.